

Борис Д. БУЛАТОВИЋ*

Научно удружење за развој српских студија (Нови Сад)

(ДЕ)КАНОНИЗАЦИЈА ПУШКИНА И ПАВИЋА – ИЗМЕЂУ СТАТУСА НАЦИОНАЛНОГ И СВЕТСКОГ КЊИЖЕВНОГ КЛАСИКА

Апстракт: У раду се сагледава процес националне и светске канонизације Александра Сергејевича Пушкина и Милорада Павића, као и настојање да се ови писци деканонизују а њихова дела са становишта редуктивне политичке рецесије превреднују и третирају као паракњижевни даваоци легитимитета хегемонијалној националној политици.

Кључне речи: књижевни канон, руска књижевност, српска књижевност, политичка рецесија, Александар Пушкин, Милорад Павић.

Када говоримо о руско-српским књижевним везама, насталим умногоме не само као последица снажног културног утицаја оствареног посредством прихватања руске верзије црквенословенског језичког идиома у првој половини 18. века – када је, након молби митрополита Мојсија Петровића упућених руском цару Петру Великом 1718. и 1721. године (Скерлић 1966: 131–138), међу Србе на простору Београдско-карловачке митрополије уз књиге за школске потребе (десет примерака тројезичног рускословенско-латинско-грчког речника Теодора Поликарпова, седамдесет примерака *Славенскаје граматике* Мелетија Смотрицкоги чегиристо примерака буквара Теофана Прокоповича *Первоје ученије ойроком*) дошао и руски учитељ Максим Суворов 1726. године, а нешто доцније по молби новог митрополита Викентија Јовановића и група руских учитеља из Кијева предвођена Емануилом Козачинским¹ (1733), оснивачем 'српско-латинске школе' у Сремским Карловцима угашене Суворовљево 'латинске школе' – њихова екстензивност и важност може се пратити у последња два века. Градацијски, тај утицај је био највидљивији и најнепосреднији у раздобљу доминације реализма у српској књижевности у 19. веку (под непосредним утицајима не само руских писаца, већ и књижевних теоретичара), затим у првим деценијама 20. века у којима је у незнатнијој мери могуће пратити уплив руских авангардних песника као својеврсног узора за поједине српске модернисте и авангардисте, као и у времену

* Научни сарадник, ORCID 0009-0000-2106-1900, bulatovic_boris@yahoo.com

1 Александар Младеновић, *Славеносрпски језик: сџудије и чланци*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, Дечје новине, Горњи Милановац, 1989, 12.

премоћи социјалне литературе пре Другог светског рата и социјалистичког реализма успостављеног, по совјетском моделу, као владајућа културна политика у тадашњој једнопартијској држави (Вошковић 2003: 38) и обавезујући метод књижевног стварања.

Утицај и присуство поезије и прозе Александра Сергејевича Пушкина у српској књижевности, почев још од 1825. и појаве прве белешке о Пушкину у *Лейбуису Мајици српске*, могао би се пратити и на основу броја преводилаца његових песама – од Јована Стејића у четвртој деценији 19. века, преко знатног броја романтичарских песника до новијих превода Милована Данојлића, Љубомира Симића, Владимира Јагличића и Зорана Костића (Јаковљевић Radunović 2021: 1). Као један од најзначајнијих Пушкинових преводилаца, Милорад Павић је уједно и творац најбољег српског превода *Евџенија Оњџина* 1957. године, у којем је решио транслатолошки и версификацијски изазов преношења јамског тетраметра и 'оњегинске строфе' на српски језик.

Изузев овог типа релације која повезује Пушкина и Павића у својству писаца-преводаца, у поводу промишљања о Александру Пушкину и Милораду Павићу као писцима и њиховом месту у светском и националним књижевним канонима могли бисмо да уочимо, истакнемо, критички интерпретирамо и проблематизујемо новоустановљену праксу подвргавања књижевних дела ових писаца негативним, идеолошким видовима тумачења, вредновања и актуелизовања крајем 20. и почетком 21. века у иностраној рецезији, руковођеној неретко ванкњижевно заснованим политичким мерилима и испрва формираној изван најужих славистичких оквира, али уз доцније учешће и допринос појединих значајних европских и америчких слависта који су се укључили у процес деградирања српске, али и руске националне књижевности. Овакве тенденциозне и симплификоване оцене о двома словенским литературама у највећој мери произлазе из представе о југословенској и (пост)совјетским кризама почев од краја 1980-их година, као и из геополитичких настојања да се поменути простори политички, културно и национално прекомпонују. Такве редуктивне интерпретације какве су наметнуте од стране преовлађујућег дела западног политичког и медијског дискурса – чије је кључно обележје теза о српској и руској одговорности за ратне сукобе и дезинтеграцију социјалистичке Југославије и Совјетског Савеза – условиле су не само малициозан однос према конститутивним чиниоцима српског и руског политичког постојања, већ и испољавање дискриминаторног става према култури санкционисаних 'политичких противника'. Такав приступ укључује и специфичан вид вулгаризације српске и руске литературе и оживљавања политичких интереса и културних стереотипа у третману и начину критичког (идеолошког) вредновања ових националних књижевних корпуса приказаних – на примеру српске књижевности – као „непосредни инспиратор 'геноцидне' политике, односно као културно-политички предлог за наступајућа политичка збивања, а с друге стране као неизоставна компонента у идеолошки перципираном 'континуитету' агресивних и експанзивних 'пројеката' великосрпског национализма" (Булатовић 2022: 144).

Најпре, када је реч о процесу канонизације опуса ових писаца, национални канонски значај Пушкиновог дела није никада био упитан међу руским писцима и

песницима имајући у виду да, према тврђи српске слависткиње и компаратисткиње Тање Поповић, у руској књижевности „готово нема иоле значајнијег писца а да се није угледао на Пушкина или макар с њим водио стваралачки дијалог“, од Гогоља и Љермонтова, Толстоја, Достојевског и Чехова, преко руских песника симболиста и акмеиста, до модерне и постмодерне књижевности 20. века (Поповић 2016: 131).² Оваква ласкава оцена, какву није задобио ниједан други руски писац, са друге стране није верификована од стране оне руске критике чији актери су били Пушкинови савременици средином 19. века, међу којима је најдалекосежнију инвективу о Пушкину изнео Дмитриј Писарев у московском часопису *Русское слово* 1865. године (види Forsyth 1970: 163–180). У том времену популарност и вредновање Пушкиновог стваралаштва често су одређивани ванкњижевним чињеницама, нарочито у изведби политичке цензуре током последњих година пишчевог живота када је поједине своје рукописе био принуђен да уништи (Поповић 2016: 134). Са друге стране, интересовање за Пушкиново дело испољавало се у руској критици још током 1820-их година (Debreczeny 1969: 394–415), и у различитим видовима и обиму опстојавало до данас. У том смислу, без обзира на то што – када је реч о рецепцији и тумачењу Пушкиновог наслеђа у књижевној критици и науци о књижевности – ти процеси нису били уједначени нити једносмерни, и често су зависили од променљивих идеолошких тенденција (па је тако, након бољшевичке спремности да се одрекне Пушкина почетком 20. века, у тродеценијском периоду између 1930-их и 1960-их година његов опус био подвргнут доктринарном марксистичком сагледавању и преоцењивању), у оквиру пушкинистике као засебног сегмента историје књижевности о овом писцу је написана изузетно обимна литература, његово дело се у руској култури перманентно расветљава и проучава, будући да у националној култури којој припада он фигурира као један од њених најзначајнијих стваралаца и симбола. Тако, о његовом делу је објављено више специјализованих енциклопедија, док изузев прегледних и општих изучавања постоји и „низ озбиљних научних студија које се баве песниковим појединачним остварењима, жанровским и композиционим питањима, компаративним и интертекстуалним везама, појединим књижевноисторијским и поетичким проблемима. Сваке се године у Русији, али и изван ње, одржавају бројни научни скупови посвећени Пушкиновом стваралаштву“ (Поповић 2016: 136). Уз то, Пушкинова заоставштина се брижљиво чува, а њен преовлађујући део се налази у Пушкинском дому (некадашњем Институту за руску књижевност), научном институту који се налази у Санкт Петербургу.

У канону светске литературе Пушкинова позиција је унеколико другачије постављена. И без превеликог напора, легитимичним прегледом било које од бројних листи највећих дела светске књижевности, Пушкиново место се налази знатно иза Достојевског и Толстоја (са статусом писца из самог врха светске литературе), али и иза Солжењицина, Гогоља, Тургеева и Чехова. Према уврженој оцени, његово место и присуство у светском књижевном канону је последица места

2 Тања Поповић као пресудан симболички чин у националној канонизацији Пушкина издваја подизање његовог споменика у Москви 6. јуна 1880, обележено и говорима Ивана Тургеева и Фјодора Достојевског.

руске књижевности у светским оквирима, као једне од националних књижевности са најзначајнијим и најутицајнијим књижевним творевинама. Један од оснивача Тартуско-московске семиотичке школе, Јуриј Лотман (1995: 187), у књизи *Пушкин: есеј о креативности* наводи како је „Пушкинов светски значај повезан је са свешћу о светском значају књижевне традиције коју је створио. Пушкин је отворио пут књижевности Гогоља, Тургенева, Толстоја, Достојевског и Чехова, књижевности која је с правом постала не само чињеница руске културе, већ и најважнији тренутак у духовном развоју човечанства. [...] Иако су поједини писци (нпр. Мериме, Мицкјевич) и раније Пушкина називали генијем и писцем светског значаја, свест о његовој улози изван Русије долазила је ретроспективно, кроз призму касније судбине Русије и руске литературе“.³ У нешто заоштренијем тону, Алексеј Ремизов (1937: 7), један од најпознатијих руских модерниста који је преко три деценије провео у егзилу у Паризу (1923–1957), тврди како „поезија Пушкинових стихова, као поезија Гогољеве прозе, звучи само руски, не може се превести; из превода може се само наслађивати и само осећати, али за руску књижевност својим звуком она озарава. Пушкиново име, као и име Гогољево, не може постати светско као Данте, Шекспир, Гете, него преко свог озарења руског – преко Толстоја и Достојевског – безимено улази у светско – у пут блиставог свода људске речи“.⁴ Сличне коментаре износе и слависти који долазе из англофоних земаља, уз свест важности *Евџенија Оњџина* као једног од централних дела руске књижевности и културе које је доживело и немали број превода на енглески језик (међу којима је најпознатији и најчешће цитиран онај који је сачинио Владимир Набоков објављен 1964. године, док је творац последњег превода из 2016. Ентони Бригс), а као разлог за слабо познавање западних читалаца овог „романа у стиховима“ апострофирају његову ’непреводивост’ (Hoisington 1988: xv). Међутим, у англофоној рецепцији Пушкина – иако, разумљиво, интересовање за његово дело није упоредиво са занимањем са друге поменуте писце – нема маргиналан статус. На пример, на годишњим међународним конференцијама америчког Друштва за славистичке, источноевропске и евроазијске студије (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies), као најбројнијим научним славистичким скуповима у свету (чији број учесника достиже и више од пет хиљада), дело овог писца представља једну од тема које се са несмањеном учесталошћу понављају.

3 „Мировое значение Пушкина связано с осознанием мирового значения созданной им литературной традиции. Пушкин проложил дорогу литературе Гоголя, Тургенева, Толстого, Достоевского и Чехова, литературе, которая по праву сделалась не только фактом русской культуры, но и важнейшим моментом духовного развития человечества. [...] Хотя отдельные писатели (например, Мериме, Мицкевич) и раньше называли Пушкина гением и писателем мирового значения, осознание его роли за пределами России пришло ретроспективно, сквозь призму последующих судеб России и русской литературы“ (превод Б. Б.).

4 „Поэзия стихов Пушкина, как поэзия прозы Гоголя, звучит лишь по-русски, непередаваема; из переводов можно только догадываться и только чувствовать, но для русской литературы своим звучанием она озаряет. Имя Пушкина, как имя Гоголя, не может, стать мировым подобно Данте, Шекспиру и Гете, но через свое озарение русского — через Толстого и Достоевского — безмянно входит в мировое — в путь блистающего свода человеческого слова“. Превод цитата у основном тексту дат је на основу верзије чланка о Пушкину објављене у часопису *Руски архив* који је излазио у Београду под уредништвом Павла Стевановића.

На другој страни, српски писац Милорад Павић, који је – на временском одстојању од сто педесет година у односу на време у којем је писао Пушкин – у кратком року након објављивања *Хазарској речника* у преводима на енглеском, француском, италијанском, немачком и шведском језику 1988. године стекао репутацију светског писца упоредо са брзим процесом канонизације у националним оквирима, потврђеног уврштавањем у наставне програме средњошколског система и студија српске књижевности. Ови симултани процеси праћени су и појавом великог броја издања и превода овог романа на различите језике, уз неколико стотина приказа *Хазарској речника* у свету и више узастопних номинација Павића за Нобелову награду за књижевност. Међутим, испрва естетски вид рецепције праћен изразито афирмативним оценама (Џидиљак 2006: 614; Сребро 2006: 582; Mustur 2015: 156–157) наједном – након избијања рата у бившој Југославији и објављивања неколико Павићевих интервјуа и есеја у којима говори о угрожености цивилизације православног хришћанства и фобичном политичком и медијском третману Срба⁵ – умногоме „уступа место острашћеној и политичким мотивима руковођеној критици која Павићев романескни опус сагледава као књижевни израз великосрпског национализма и антијугословенства“ (Булатовић 2018: 128–129). Немачки слависта Рајнхард Лауер, инострани члан Српске академије наука и уметности који је најпре иницирао интересовање за *Хазарски речник* на немачком говорном подручју и по сведочењу Јована Делића (1991: 6) намеравао да организује „симпозијум гетингеншких и београдских студената југославистике, на коме би се разговарало превасходно о Павићевом роману-лексикону“, у условима измењеног политичког контекста (маркираног малигном представом о српској одговорности за ратове 1990-их) истиче како у Павићевим романима обитавају „језиви атавизми и великосрпске аспирације, вешто уметнички упаковане“ (Lauer 1995: 26). у различитим срединама је објављено више научних студија, текстова и новинских чланака у којима се Павићево стваралаштво помиње у националистичком контексту, са кулминацијом у писању америчког слависте Ендру Баруха Вахтела и компаратисте Дејвида Дамроша, двојице учесника књижевности светског угледа. Вахтел, наиме, у књизи *Сѿварање нације, разарање нације: књижевности и културна ѿолиѿика у Јуѿославију* (*Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*) износи став по којем је утицај српске литературе у креирању међунационалних нетрпељивости доминантнији од свих других фактора (укључујући и политичке), па тако своје почетне тврдње да су „конкретни радови на растурању југословенског јединства изведени првенствено у области културе“ и да је „тај тренд био најочигледнији у Србији“ (Vahtel 2001: 245) конкретизује наводом да *Хазарски речник* представља „алегоријски напад на основе југословенског друштва“ који је допринео „да се људи охрабре да пуцају на своје суседе“ (Vahtel 2001: 266, fn. 73). У својој књизи *Шѿа је свейска књижевност?* (*What is World Literature?*) из 2003. године,

5 Види Павићеве текстове: „Изгон две цивилизације“, *Полиѿика*, бр. 27535, 04.06.1990, 9; „Face à l'imprévisible: mille milliards de scénarios“, *Le Débat*, n° 60, 1990, 202-206; „Европа и Србија: логика државе и логика човека“, *Полиѿика*, бр. 27870, 11.05.1991, 13; „E poi venne il caos“, *Grazia*, 23.06.1991; „Serbien, Byzanz und Europa“, *Die Zeit*, Nr. 31, 26.07.1991, 45.

у поглављу „Отровна књига“, полазећи од тезе да је огроман међународни успех *Хазарској речника* незаслужен будући да је „укључивао и занемаривање или потпуно погрешно читање њеног политичког садржаја“ (Damrosch 2003: 261),⁶ Дејвид Дамрош, оснивач Института за светску књижевност на Харвардском универзитету, кључни 'грех' овог романа проналази у његовом наводном симулирању транскултуралне позиције, оптужујући писца да „националистичку пропаганду лажно пласира као интернационални постмодернизам“ (Damrosch 2003: 275).⁷ Препознајући средишњу метафору судбине Хазара као алузију на историјску и актуелну судбину Срба и сводећи многозначан семантички потенцијал романа само на једну димензију (ону која би га перципирала као виктимолошку политичку расправу о положају Срба у Југославији), Дамрош упозорава да је Павић властитом функционализацијом свог романа промовисао „српско националистичко непријатељство према Титовим покушајима да створи унификовану Југославију“ и на тај начин „помогао да дође до оне смрти за којом је највише жудео, уништавања мултикултурне Југославије“ (Damrosch 2003: 272).⁸

Приписивање првостепене кривице књижевним делима за потоње ратне догађаје и смештање тако схваћене кривице у домен свесних намера књижевних стваралаца какво је приметно на примеру детронизације Павићевог статуса као светског канонског писца (али и других српских аутора), ступило је у трећој деценији 21. века и на интернационални терен изучавања руске књижевности, чија магистрална дела бивају проскрибована с једне стране као непосредни инспиратори агресивног политичког деловања, односно као културно-политички предлог за наступајућа политичка збивања, а с друге стране као неизоставне компоненте у идеолошки перципираном континуитету експанзивних културних и политичких пројеката великодржавног национализма.

Са таквог интерпретативног становишта, демонстрираног у писању украјинског филозофа Володимира Јермоленка са Националног универзитета „Кијево-могиљанска академија“ у тексту „Од Пушкина до Путина: империјална идеологија руске књижевности“ („From Pushkin to Putin: Russian Literature's Imperial Ideology“) објављеном 2022. године у часопису *Foreign Affairs* америчког Савета за иностране односе из Вашингтона, дела Пушкина, Љермотнова, Гогоља и Достојевског представљена су као својеврсни политички памфлети чија је садржина импрегнирана идеологијом милитантног експанзивног национализма и верског фундаментализма. Свој чланак публикован у реномираном часопису за међународне односе и америчку спољну политику – чиме је његова доступност интернационализована – аутор је отпочео скепском и запитаношћу у погледу именовања украјинских насеља по руским писцима, сматрајући такву праксу средством за обележавања територије империје. Јермоленко просуђује о Пушкиновој поеми *Полтава* импутирајући њеном аутору намеру да „конструише империјалну, колонијалну руску перспективу“

6 „Yet the book's international success involved the neglect or outright misreading of its political content“ (превод Б. Б.).

7 „[...] nationalist propaganda falsely marketed as international postmodernism“ (превод Б. Б.).

8 „A novel that achieved rapid worldwide success [...] even helped to usher in the death it most longed for, the destruction of a multiethnic Yugoslavia“ (превод Б. Б.).

на Украјину,⁹ док песму „Клеветницима Русије“ оцењује као „изузетан пример антиевропског памфлета који трасира пут агресивном руском империјализму“.¹⁰ Актуелизујући дела руских класика у контексту ратова вођених последњих неколико деценија, украјински аутор назначав да су, када је Русија „уништила Чеченију 1990-их, изазвала вештачке сепаратистичке борбе у Молдавији и Грузији 1990-их, извршила инвазију на Грузију 2008. и напала Украјину 2014. године, ови акти бруталности имали своју интелектуалну основу у ставовима великих руских књижевних класика, према колонијама и освајањима“.¹¹ Из перспективе чије полазиште не пребива у домену аутентичног интересовања за естетске вредности књижевних дела, већ је мотивисана искључиво тежњом за утврђивање генезе политичког хегемонизма и проналажење његових изворишта у култури као генератору националистичког духа и потоњег политичког понашања, Јермоленко сугерише да ће онај ко „тражи корене руског насиља над суседима [...] неке од одговора пронаћи на страницама Пушкина, Лермонтова и Достојевског“.¹²

Оваква критичарска оријентација, односно негативан рецепцијски ток у оквиру којег се испољава став о кључним сегментима појединих националних књижевности (српске и руске у овом случају) као носиоцима политичких значења и криминалних интенција, посведочује о једној нимало бенигној линији рецеције која крајем 20. и почетком 21. века за циљ има да деканонизује и оспори етичку вредност магистралним делима и личностима 'противничке' културе, измештајући их у контекст дневнополитичког амбијента. На тај начин, дела не само Пушкина и Павлића, него и Гогоља, Лермонтова, Достојевског и Солжењичина,¹³ односно Његоша, Андрића и Васка Попе, тенденциозним читавањем политичке идеологије, превреднују се на штету њихових уметничких вредности на основу којих су стекле место класика у националном и светском књижевном канону.

9 „Just as Lermontov constructed an imperial, colonialist Russian perspective on the Caucasus, Pushkin did so on Ukraine” (превод Б. Б.).

10 „The parallels to today’s Russian politics of conquest are deep and wide. Pushkin’s ‘To the Slanderers of Russia’ is a remarkable example of an anti-European pamphlet channeling aggressive Russian imperialism” (превод Б. Б.).

11 „When Russia destroyed Chechnya in the 1990s, sparked artificial separatist struggles in Moldova and Georgia in the 1990s, invaded Georgia in 2008, and invaded Ukraine in 2014, these acts of brutality had their intellectual underpinnings in the great Russian literary classics and their authors’ attitudes toward the empire’s colonies and conquests” (превод Б. Б.).

12 „So if you’re looking for the roots of Russia’s violence against its neighbors, its desire to erase their history, and its rejection of the ideas of liberal democracy, you will find some of the answers on the pages of Pushkin, Lermontov, and Dostoevsky” (превод Б. Б.).

13 Првобитна афирмација Александра Солжењичина на Западу (и књижевна и политичка) – не сумњиво у великој мери условљена његовом биографијом логорског заточеника и репутацијом критичара совјетског тоталитаризма (пре свега у тротомном *Архийелају Гулагу*) – уступила је место, након што је писац изнео критике и на рачун западних вредности и на 'конзервативан' начин изразио бригу за руску будућност, опсервацијама по којима се Солжењичин преобратио у идеолога руског национализма. Тако, амерички историчар Дејвид Роули, критикујући овакву праксу хладноратовског бинарног начина размишљања, наводи да су „његов изненађујући напад на марксизам као западњачку идеологију, затим његове антипатије према материјализму, индивидуализму и атеизму које је видео у срцу западне цивилизације, као и позив за оживљавање традиционалних руских вредности прибавили Солжењичину епитет 'руског националисте'“ (Rowley 1997: 321).

ЛИТЕРАТУРА

- Булатовић 2018: Борис Булатовић. „Идеолошка реценција романа Милорада Павића у англо-америчкој и немачкој науци о књижевности“. *Милорад Павић: сџановник свејске књижевности*. Зборник радова. Прир. Иван Негришорац. Нови Сад: Матица српска, 111–163.
- Булатовић 2022: Борис Булатовић. „Преобликовање рецензијског статуса и третмана српске књижевност’ и у хуманистичким и друштвеним наукама с краја 20. и почетком 21. века“. *Српска књижевност у историјама књижевности: њоводом 225. јодишњице рођења Павла Јосифа Шафарика*. Зборник радова. Ур. Злата Бојовић. Београд: Српска академија наука и уметности, 143–156.
- Bošković 2003: Dušan Bošković. *Estetika u okruženju: sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Vahtel 2001: Endru Baruh Vahtel. *Stvaranje nacije, razaranje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Preveo Ivan Radosavljević. Beograd: Stubovi kulture, 2001.
- Damrosch 2003: David Damrosch. *What is World Literature?.* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Debreczeny 1969: Paul Debreczeny. “The Reception of Pushkin’s Poetic Works in the 1820s: A Study of the Critic’s Role”. *Slavic Review*, vol. 28, no. 3, 1969, 394–415.
- Delić 1991: Jovan Delić. *Hazarska prizma: tumačenje proze Milorada Pavića*. Beograd: Prosveta – Dosije; Titograd: Oktoih; Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.
- Jakovljević Radunović 2021: Ana Jakovljević Radunović. „С сербског на сербски: Милорад Павич и его перевод *Песен западних славян* Пушкина“. *Modernités russes*, n. 20.
- Lauer 1995: Reinhard Lauer. „Angst essen Käse auf: Milorad Pavic weiß Neues über Hero und Leander“. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 187, 14. 8., S. 26.
- Лотман 1995: Юрий М. Лотман. *Пушкин. Очерк њворчестїва*. Санкт-Петербург: Искусство-СИБ.
- Младеновић 1989: Александар Младеновић. *Славеносрпски језик: сџудије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада; Горњи Милановац: Дејче новине.
- Mustur 2015: Milica Mustur. „Milorad Pavić in den Kritiken der deutschsprachigen Tagespresse“. *Serben und Deutsche im 20. Jahrhundert – im Schatten offizieller Politik, Forschungen zu Südosteuropa. Sprache – Kultur – Literatur*, Bd. 12. Hrsg. Gabriella Schubert. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 155–172.
- Поповић 2016: Тања Поповић. „Рецензија Пушкиновог стваралаштва и питање канона“. *Компјаративна књижевност: теорија, њумачења, њерсџекџиве*. Зборник радова. Прир. Адријана Марчетић, Зорица Бечановић Николић и Весна Елез. Београд: Филолошки факултет, 131–142.
- Реемизов 1957: Алексееј Реемизов. *Ојонь вещей. Сны и њредсонье*. Париж: Оплешник, 129–130.
- Rowley 1997: David G. Rowley. “Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism”. *Journal of Contemporary History*, vol. 32, no. 3, 321–337.
- Скерлић 1966: Јован Скерлић. *Српска књижевност у XVIII веку*. Београд: Просвета.
- Сребро 2006: Миливој Сребро. „Картезијански дух и византијски мајстор акробација“. Превела Вања Манић. *Летџојис Мајџице српске*, год. 182, књ. 478, св. 4, 581–608.
- Forsyth 1970: James Forsyth. „Pisarev, Belinsky and Yevgeniy Onegin“. *Slavonic and East European Review*, vol. 40, no. 111, 163–180.
- Noisington 1988: Sonja Stephan Noisington. Preface to *Russian Views of Pushkin’s Eugene Onegin*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Џидилоко 2006: Весна Џидилоко. „О књижевности у сенци политике или Милорад Павић на немачком“, *Летџојис Мајџице српске*, год. 182, књ. 478, св. 4, 609–626.
- Yermolenko 2022: Volodymyr Yermolenko. „From Pushkin to Putin: Russian Literature’s Imperial Ideology“. *Foreign Affairs*, 25 June.

Boris D. BULATOVIĆ

(DE)CANONIZATION OF PUSHKIN AND PAVIĆ - BETWEEN THE STATUS
OF NATIONAL AND WORLD LITERARY CLASSICS

SUMMARY

The paper examines the process of national and world canonization of Alexander Sergeyevich Pushkin and Milorad Pavić, as well as the efforts to decanonize these writers and revalue their works from the point of view of reductive political reception and to treat them as paraliterary givers of legitimacy to hegemonic national politics. Such tendentious and simplified evaluations of the representative writers' of two Slavic literatures largely arise from the image of the Yugoslav and (post)Soviet crises starting at the end of the 1980s, as well as from geopolitical efforts to rearrange the mentioned areas politically, culturally and nationally. Such reductive interpretations as imposed by the prevailing part of the Western political and media discourse – the key feature of which is the thesis about Serbian and Russian responsibility for war conflicts and the disintegration of socialist Yugoslavia and the Soviet Union – conditioned not only a malicious attitude towards the constitutive factors of Serbian and Russian political existence, but also the manifestation of a discriminatory attitude towards the culture of sanctioned 'political opponents'.

Keywords: literary canon, Russian literature, Serbian literature, political reception, Aleksandar Pushkin, Milorad Pavić.